

Prvky spravedlnosti

David Schmitz

DOKOŘÁN

CEVROINSTITUT
[vysoká škola]

Prvky spravedlnosti

Prvky spravedlnosti

David Schmitz

DOKOŘÁN

CEVROINSTITUT
ACADEMIC **PRESS**

David Schmitz
Prvky spravedlnosti

Copyright © David Schmitz, 2006
Translation © Michal Skala, 2015

ISBN 978-80-7363-740-8 (Dokořán)

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání (první elektronické).

Vydalo nakladatelství Dokořán, s. r. o., Holečkova 9, Praha 5 (dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz), společně s vysokou školou CEVRO Institut, Jungmannova 17, 110 00 Praha 1 (www.cevroinstitut.cz, e-mail: info@cevro.cz, tel.: 221 506 700), v roce 2016 jako svoji 801. publikaci (209. elektronická). Odpovědná redaktorka Marie Černá. Z anglického originálu *Elements of Justice* přeložil Michal Skala. Vydání první. Stran 304. Sazba a konverze do elektronické verze Miloš Jirsa.

OBSAH

<i>Poděkování</i>	VII
-------------------------	-----

Část 1 Co je to spravedlnost?

1 Sousedská povaha spravedlnosti	3
2 Základní pojem	8
3 Různost soupeřících prvků	15
4 Kontextuální funkcionalismus	19
5 Co je to teorie?	24

Část 2 Jak získat zásluhu

6 Zásluha	35
7 Co jsem učinil, abych si to zasloužil?	38
8 Zasloužit si šanci	45
9 Zasloužit si a vysloužit si	56
10 Založení zásluh	61
11 Zásluha jako institucionální artefakt	69
12 Limity zásluh	73

Část 3 Jak oplatit

13 Reciprocita	81
14 Co je to reciprocita?	83
15 Varianty reciprocity	91
16 Dluhy vůči společnosti a dvojitý zápočet	100
17 Limity reciprocity	104

Část 4 Rovný respekt a rovný díl

18 Rovnost	117
19 Implikuje rovné zacházení rovný díl?	119
20 K čemu je rovnost?	124
21 Za stejnou práci stejnou odměnu	130
22 Rovnost a příležitost	137
23 O užitečnosti rovného dílu	152
24 Limity rovnosti	163

Část 5 Úvahy o potřebě

25	Potřeba.....	175
26	Hierarchie potřeb.....	177
27	Potřeba jako distributivní princip.....	181
28	Za hranicí čísel.....	186
29	Co potřebujeme?.....	193

Část 6 Právo rozdělovat

30	Dluhy intelektuálů.....	201
31	Rawls.....	202
32	Nozick.....	216
33	Rektifikace.....	227
34	Dva druhy arbitrárního	236
35	Procesní spravedlnost vs. distributivní spravedlnost	241

<i>Doslov</i>	250
<i>Poznámky</i>	252
<i>Literatura</i>	279
<i>Rejstřík</i>	287

PODĚKOVÁNÍ

Kdykoli jsem na nějaké konferenci narazil na Jamese Rachelse, vždy mi připadalo, že si silně uvědomuje, kolik legrace obnáší být filozofem. Nemohl bych se srovnávat s mistrnou jednoduchostí Jimova úvodního textu Prvky morální filozofie, ale v podstatě jsem si vypůjčil jeho název jako projev úcty k němu. Pak jsem se dověděl, že umírá na rakovinu močového měchýře. K mému údivu mi pár dní před smrtí napsal e-mail z nemocničního lůžka. Litoval v něm, že mě nepoznal lépe. Nemám vůbec představu, kolik podobných e-mailů Jim rozeslal, ale byl už takový: přemýšlivý a milující svou ženu, ať se děje cokoli.

Chci poděkovat Marty Zupanové za pozvání na benefiční akci v Palm Beach v únoru roku 2003. Děkuji Randy Kendrickové a jejímu manželovi Kenovi, se kterými jsem se na této akci seznámil, za jejich milé pozvání na večeři do Phoenixu. Odmítl jsem s tím, že mi před dvěma dny diagnostikovali nádor na mozku, a neměl jsem zrovna chuť na společnost. Randy trvala na tom, abych si promluvil s jejím přítelem Dr. Robertem Spetzlerem. Jistý neurochirurg popsal Spetzlera tak, že je těžké vysvětlit, co dělá jednoho pianistu pouze výborným a jiného virtuosem, ale že Spetzler je virtuos. Jeho trpělivost zkrátka přináší více plodů než trpělivost jiných lidí. A tak Dr. Spetzlerovi děkuji. Jak už to s operacemi mozku bývá, je to choulostivá procedura. Nebýt jeho, mohl jsem velmi snadno umřít.

Po operaci mi mezi mnoha jinými volali Kit Wellmanová a John Tomasi a ptali se mě, zda mohou nějak pomoci. Asi jsem měl říct: „Ne, díky, stačí, že jste se ozvali, ale když mě něco napadne...” Místo toho, povzbuzen vědomím, že život

je opravdu krátký, jsem řekl: „Co takhle seminář k mé knížce?“ Jsem vděčný zejména Kit, Johnovi a Daveovi Estlundovi, že ty akce zorganizovali. Při semináři v Georgii vystupovali v roli komentátorů Andrew Altaman, Andrew I. Cohen, Bill Edmundson, George Rainbolt, Geoff Sayre-McCord a Kit Wellmanová. Alex Kaufman a Ani Satzová byli aktivními účastníky. Na semináři v Brownu byli mými oficiálními komentátory John Tomasi, David Estlund, Neera Badhwarová, Corey Brettschneiderová, Peter Vallentyne a Arthur Applbaum.

Děkuji Galině Bityukové z Central Asian Resource Center v kazašském Almaty, že shromáždila zástupce jednadvaceti fakult z devíti postsovětských republik, kteří týden diskutovali o mé knize. Giancarlo Ibarguen a Manuel Ayau, prezident, respektive bývalý prezident Francisco Marroquin University, zorganizovali dvoutýdenní návštěvu Guatemaly, kde jsem přednesl před různým publikem devět přednášek. Michael Smith, Geoff Brennan a Bob Goodin mi zařídili deset týdnů ve Výzkumném centru sociálních věd na Australské národní univerzitě v roce 2002. Děkuji i Jeremymu Shearmurovi, který mě hostil ve svém domě kousek od Canberry.

Děkuji Michaelovi Pendleburymu za zajištění třítýdenní návštěvy univerzity ve Witwatersrandu v roce 1999, kde jsem představil rané verze několika kapitol této knihy. Děkuji Horaci Spectorovi a Guido Pincionemu za příležitost přednést většinu tohoto materiálu během návštěvy právnické fakulty Torcuato di Tella v Buenos Aires. Děkuji Davidovi a Lauře Truncellitovým za pomoc s organizací přednášek na univerzitě Chen Chi, národní univerzitě Chung Cheng a University of Taiwan a za nezapomenutelný týden cestování po ostrově. Děkuji Centru aplikované etiky a Green College na British Columbia University za jejich úžasnou pohostinnost v jarním semestru roku 2000, stejně tak i Centru sociální filozofie a politiky na Bowling Green State University na podzim roku 1999. Za jednorázové přednášky bych rád poděkoval publiku a organizátorům na univerzitách Michigan, Yale, UNC-Chapel Hill, Ohio, Rochester, na technologickém institutu v Ro-

chesteru, Santa Clara, Aucklandu, Alabamě-Birminghamu, Tulane, Georgetownu, Západní Virginii a James Madisonu.

Rád bych poděkoval všem báječným lidem v Liberty Fund v Indianapolis za jejich úžasné štědrou podporu při mé rekonvalescenci, kdy jsem potřeboval ticho a klid, abych se naučil, jak znovu přemýšlet. Děkuji Earhartově nadaci a Institutu humanitních studií za léta podpory nejen mé osoby, ale i několika studentů Arizonské univerzity. Nejvíce jsem samozřejmě zavázán Arizonské univerzitě. Je mým domovem a děkuji kolegům, že se tam tak mohu díky nim cítit. Víc než kohokoli jiného (což vypovídá mnohé) je to zásluha Chrise Maloneyho, s nímž sdílet katedru je radost, od okamžiku raního příjezdu až do večera, kdy společně jdeme domů.

Všichni tito milí lidé, kromě těch, které jsem uvedl výše a jejichž jména ještě s díky zmíním v anotacích, se přičinili o to, aby tato kniha byla lepší: Scott Arnold, Lawrence Becker, Matt Bedke, Jeremy Bendik-Keymer, Jason Brennan, Gillian Brocková, Chris Brown, Allen Buchanan, Tom Christiano, Andrew Jason Cohen, David Copp, Tyler Cowen, Jonathan Dancy, Peter Danielson, Stephen Darwall, Amitai Etzioni, James Fishkin, Ray Frey, Gerald Gaus, Allan Gibbard, Walter Glannon, Charles Goodman, Rob Gressis, Chris Griffin, Allen Habib, Rosalind Hursthouseová, Jenann Ismael, Frances Kammová, Scott LaBarge, Jason Lesandrini, Loren Lomasky, Gerry Mackie, David Miller, Fred Miller, Chris Morris, Jan Narveson, Cara Nineová, Guido Pincione, Steve Pink, Frances Foxová Pivenová, Thomas Pogge, James Rachels, Peter Railton, Dan Russell, John T. Sanders, Steve Scalet, Daniel Shapiro, David Sobel, Horacio Spector, Christine Swantonová, Mark Timmons, Mary Tjiattasová, Kevin Vallier, David Velleman, Will Wilkinson, Elizabeth Willottová, Matt Zwolinski a všichni anonymní čtenáři, kteří se lopotili s přečtením kvůli tisku.

Něco z druhé části se už předtím objevilo v článku „How to Deserve“ v *Political Theory*, 30 (2002) 774–799. DOI: 10.1177/0090591702238203. © Sage Publications 2002. Něco z šesté části už předtím vyšlo v „History & Pattern“, *Social*

Philosophy & Policy, 22 (2005) 148–177. Čtvrtá část obsahuje materiál z „Equal Respect & Equal Shares,” Social Philosophy & Policy, 19 (2002) 244–274. Kapitola 22 obsahuje aktualizovaný a přepracovaný materiál, který poprvé vyšel v Social Welfare and Individual Responsibility (1998). © Cambridge University Press. Předchozí verze kapitoly 23 vyšla jako „Diminishing Marginal Utility,” Journal of Value Inquiry, 34 (2000) 263–272. © Kluwer Academic Publishers. Přetisk s laskavým svolením Springer Science and Business Media.

ČÁST 1

CO JE TO SPRAVEDLNOST?

1

SOUSEDSKÁ POVAHA SPRAVEDLNOSTI

Teoretikové se přou. Není to jejich chyba. Teoretizování nevede ke shodě.

PŘEDBĚŽNÝ PRŮZKUM

Když prozkoumávám terén spravedlnosti, vidím následující: To, co nazýváme spravedlností, je konstelací určitým způsobem souvisejících prvků. Spatřuji v ní jistou míru ucelenosti a jednoty, avšak integrita spravedlnosti je omezená. Podobá se spíše celistvosti místa, na němž žijí sousedé, než integritě budovy. Dobré sousedství je funkční, je místem, kde lidé mohou vést dobrý život. Místa dobrých sousedských vztahů ale nejsou *projektována* do posledních detailů, tak jako tomu je v případě budov. (Konstruovaná společenství vyvolávají pocit vyumělkovanosti jako filmy s příběhem, který lze až příliš jasně vystopovat k jednomu staromódnímu tvůrci.)

Existuje nějaká vlastnost definující sousedskou povahu spravedlnosti, díky níž toto slovo používáme? Ano, to vysvětluje první část knihy, ale tato vlastnost je obecná a formální; pro její vyjádření v podobě podstatnějších principů je určující kontext. Části 2–5 berou v úvahu čtyři podstatné prvky: zásluhu, reciprocitu, rovnost a potřebu. Šestá část vzdává hold Johnu Rawlsovi a Robertu Nozickovi, kteří „nepochybně dali ráz oblasti politické filozofie v akademických kruzích posledních dekád dvacátého století“.¹ Moje teoretická práce se inspirovala jejich díly, byť se jim podobá jen vzdáleně.

TEORETIZOVÁNÍ

Je-li spravedlnost sousedstvím, pak je *teorie* spravedlnosti jeho mapou. I ta nejlepší teorie bude neúplná, podobně jako mapa, jejíž autor odmítá uvažovat o neprozkoumaných cestách. Uvědomuje si, že stav lze pravdivě zachytit, a přesto ponechá ona místa na mapě prázdná. V rukou budoucích obyvatel místa, kteří o něm mají více informací a sledují různé cíle, se teorie vyvíjí k stále úplnějšímu zobrazení terénu, a to i v případě, že se poměry na něm mění.

Stal se ze mě pluralista, ale existuje mnoho pluralismů. Nezaměřuji se na soustředné „sféry“ lokální, národní a mezinárodní spravedlnosti, ani na to, jak odlišné kultury podporují různé instituce, nýbrž na různorodost kontextů, se kterými máme každodenní zkušenost. Ty nás odkazují k principům zásluhy, reciprocity, rovnosti a potřeby. Snažím se tyto čtyři prvky do určité míry svázat dohromady a ukázat, jak se navzájem doplňují a vymezují jeden proti druhému. Nikoliv však za cenu jejich znetvoření, které by nastalo, kdybych vytvořil zdání, že se k sobě hodí lépe, než to odpovídá skutečnosti. Byla by snad elegantnější teorie, která by mnohost prvků zredukovala na jeden?

Byla by monistická teorie užitečnější? Byla by dokonce jednodušší? Periodická tabulka prvků by na jedné straně byla jednodušší, kdybychom do ní umístili pouze čtyři prvky – nebo jeden, když na to přijde –, ale bylo by to lepší pro vědu? Ne. Astronomové kdysi tvrdili, že planety *musí* mít kruhové dráhy. Když konečně přijali skutečnost eliptických drah, které mají dva ohniskové body, jejich teorie se staly jednoduššími, elegantnějšími a působivějšími. Takže jednoduchost je ctnost teorie, avšak pokud se jev ukazuje jako komplexní – když se zdá, že dráha má dvě ohniska, a ne jedno –, nejjednodušším vysvětlením může být to, že vypadá komplexně, protože takovým ve skutečnosti je. Možná najdeme způsob, jak dělat s jediným prvkem cokoli, ale předpokládat, že musíme, by bylo pouhé dogma – protiklad vědy.

JEN CO NEMÁ MINULOST, JE DEFINOVATELNÉ²

Sokrates byl slavný tím, že žádal definice, ne pouze jeden či dva příklady. V praxi se skutečně učíme na příkladech. Zajímaloby mě tedy: Vede nás filozofické vzdělání k přehánění důležitosti definic? Chceme-li vědět, co je pes, nepotřebujeme vědět, jak ho definovat. Proč by tomu se spravedlností mělo být jinak?³

Rozebírání „psa“ nezaujalo představivost filozofů tak, jako rozebírání spravedlnosti. Dejme tomu ale, že jen jeden z nás dostane definitivu, a verdikt závisí na tom, zda klasifikujeme šakaly jako psy. Obsah pojmu „pes“ se rázem stane sporným. Ti, kteří to neuvidí stejně jako my, nám začnou připadat nerozumní. Z toho plynou dvě poučení: Zaprvé, definujeme a zpřesňujeme hranice nějakého pojmu pouze tehdy, když je to třeba. Zadruhé, potřeby, které nás tlačí k vymezování hranic spravedlnosti, jsou často protichůdné. Rozporuplné emoce vyvolává, že pravidla spravedlnosti nám pouze neříkají, co od sebe navzájem můžeme očekávat, ale i co lze považovat za *urážku*. Pokud je nespravedlnost urážkou, a ne pouze zklamáním, bude uvažování o nespravedlnosti obtížné. Je to s podivem, ale pokud nějaká teorie neodsuzuje to, co pokládáme za urážlivé, je sama o sobě tak trochu urážkou.

NESHODA

Rozumní lidé se neshodnou na tom, co je spravedlivé. Proč? I to je problém, na němž se rozumní lidé neshodnou. Ke všem našim analýzám spravedlnosti (stejně jako našim analýzám poznání, svobodné vůle, významu atd.) nalezneme protipříklady. Tak dlouho a usilovně jsme ji hledali. Proč jsme ji ne našli?

Problém leží částečně v povaze samotného teoretizování. Otřepaná fráze filozofie vědy zní: Pro každý soubor dat platí, že faktům vyhovuje nekonečný počet teorií. I když se tedy shodneme na jednotlivých případech, s velkou pravděpodobností se neshodneme na tom, jak soudy o nich uspořádat v teorii. Teoretizování samo o sobě nevytváří shodu (byť je na ni společenský tlak).

Proč ne? Buď je nějaký argument správný, nebo ne. Tak proč není teorie pro nás všechny přesvědčivá, je-li správná, a nepřesvědčivá, není-li taková? Teorie nejsou argumenty, které by byly správné či něco takového. Jsou mapami. Dobré mapy nás nenutí k souhlasu. Žádná mapa nepředstavuje *jediný* rozumný způsob, jak se dívat na terén. (Alespoň já to tak vidím.)

Ohromilo by nás, kdyby dva studenti kartografie, kterým bychom uložili shodný úkol samostatně zmapovat identický terén, předložili úplně stejné mapy. Pochybovali bychom, zda pracovali nezávisle na sobě. Podobně i teoretikové, kteří pracují nezávisle, formulují rozdílné teorie. Protože si neuvědomují, jak terén ovlivňuje jejich volby ohledně způsobu jeho zobrazení, předpokládají, že jejich teorie nemohou být pravdivé, nejsou-li ty konkurenční mylné. V těch pak hledají způsob, jak prokázat nepřesnost zobrazení terénu. Samozřejmě, že nějaký naleznou a ten jim přijde rozhodující. Nicméně pro kritizované to žádný důkaz není a sotva mu věnují pozornost. Jsou zcela zaujati svými vlastními důkazy.

I když se v teoretických otázkách neshodneme, už méně nesouladu panuje v tom, jak se k sobě máme chovat v každodenním styku. Alespoň teoreticky mohu věřit tomu, že spravedlnost od nás vyžaduje stržení všech stávajících institucí a obnovení společnosti podle velké vize. Můžete mít stejný pocit, jen vaše velká vize bude asi úplně jiná. Když ale vyjdeme z pracovny, přizpůsobíme se v jednání skutečnosti. Najdu si své auto na parkovišti. Vy najdete to své. Bez konfliktu odjedeme. Máme-li žít v pokoji, potřebujeme vysoký stupeň shody na dlouhém a většinou neartikulovaném soupisu toho, „co se má dělat“, a „co se nemá dělat“, který vyplňuje běžný vý-

znam slova nespravedlnost a s jehož pomocí se orientujeme v našem světě. Shoda, k níž je třeba dospět, se týká toho, *jak* (ne proč) se chovat jeden k druhému, a je třeba jí dosáhnout tam, kde jí dosahujeme: v každodenním životě.

Fakticky existují dva způsoby, jak se shodnout: Shodneme se, co je správné, nebo kdo má pravomoc to rozhodnout. Svoboda náboženství je příkladem druhého typu shody. V náboženských otázkách jsme se naučili být liberály, kteří dosahují konsenzu nikoliv v tom, čemu věřit, nýbrž kdo to rozhodne. Stejně tak ve svobodě projevu. Není zvláštní, že naše největší úspěchy v učení se, jak žít pospolu, nepramení ze shody na tom, co je správné, ale z konsenzu, že je třeba nechat lidi, aby se rozhodovali sami za sebe?

2

ZÁKLADNÍ POJEM

TEZE: Spravedlnost spočívá v tom, co lidem náleží (*are due*). To je nesporné. Tak toto slovo běžně používáme. Co přesně lidem náleží, však nelze pomocí pojmové analýzy zcela definitivně určit.

CO VÍME O ZÁKLADNÍM POJMU?

Co je to spravedlnost? Tak se ptá filozof a mohl by začít poznámkou, že když se ptáme, co je spravedlnost, tak termín „spravedlnost“ není bez významu. Diskutujeme o spravedlnosti, ale samotný fakt, že diskutujeme, předpokládá určitou úroveň vzájemného porozumění. Protože máme společný jazyk, víme, že nehovoříme o tom, co je lilek nebo předpověď počasí či hlavní město Argentiny. Když diskutujeme o spravedlnosti, můžeme mnohé nevědět, avšak víme, že má něco do činění s obdobným přístupem k podobným případům.

Víme také, že přistupovat k podobným případům obdobně není celou spravedlností. Dejme tomu, že středověký král vydá dekret, podle kterého má být osobám usvědčeným z krádeže useknuta levá ruka. Protestujeme. Takový trest je nespravedlivý! Král odpoví: „Nikomu nestraním. Přistupuji k podobným případům stejně, tak kde je problém?“ Dokonce i když král říká pravdu, záležitost to neřeší. Když se každému zloději usekne levá ruka, je se všemi naloženo obdobně, jenže to není dostatečné. Nestrannost nestačí. Myšlenka obdobného přístupu k podobným případům je namístě, ale spravedlnost spočívá ještě v něčem dalším.

Srovnejme to s druhým případem. Král nyní nařídí: Těm, kterým *nebude* krádež *prokázána*, musí být useknuta levá ruka.

Opět protestujeme. A král znovu odpoví: „Přistupuji k srovnatelným případům stejně, tak kde je problém?“ Co na to teď řekneme? V prvním případě bylo královo pojetí spravedlnosti barbarské. V druhém o ní králi *schází* jakákoli představa – i ta barbarská. Víme to, protože jestliže král změkčí svůj postoj a řekne, že od nynějška budou nevinní pouze pokutováni, a ne mrzačeni, trest už není barbarský, problém to však neřeší. Potíž spočívá v tom, že král pojem spravedlnosti nechápe. Diskutovat o spravedlnosti znamená diskutovat o tom, co lidem náleží.¹ Prosté chápání významů slov nám říká, že trest, třeba i mírný, není tím, co nevinným lidem náleží.

Zatímco stejný přístup k obdobným případům nevylučuje nestranné trestání nevinného, tak naopak přístup, který dává lidem to, co si zaslouží, to vylučuje. Když se ptáme *Co je to spravedlnost?*, začínáme slušně, odpovíme-li: „Ať už se bavíme o čemkoli dalším, spravedlnost spočívá v tom, co lidem náleží.“ Analyzováním jazyka se dostaneme jen po určité mez, ale někam přece (jak se nám to právě povedlo).

Víme také, že můžeme rozlišit základní *pojem* od jednotlivých *pojetí* toho, co lidem náleží. Johnu Rawlsovi se tak

zdá přirozené přemýšlet o pojmu spravedlnosti jako o odlišném od různých pojetí spravedlnosti, jako o pojmu, jehož funkce je společná všem různým souborům principů, všem různým pojetím. Ti, kdo mají rozdílná pojetí spravedlnosti, se pak mohou shodnout, že instituce jsou spravedlivé právě tehdy, kdy se mezi osobami v přidělování základních práv a povinností nečiní libovolné rozdíly a kdy pravidla určují náležitou rovnováhu mezi soupeřícími nároky na prospěch ze sociálního života.²

Prozatím si to nemusíme tolik ztěžovat. Nemusíme zaujímat stanovisko k tomu, zda je arbitrárnost vždy špatná. (Přidělíme-li právo hlasovat v daných volbách, svévolně rozlišujeme mezi občany slavicími své osmnácté narozeniny a občany, kteří jsou o jeden den mladší.) Můžeme též ponechat otevřené, zda musí být „soupeřící nároky na prospěch ze sociálního života“ vyrovnávány. Základní pojetí je toto: Normální debata o spravedlivém jednání s X spočívá v tom, že X poskytneme, co mu náleží. Toto nekontroverzní pojetí

nám umožňuje předložit odlišná pojetí a poté diskutovat o jejich relativních přednostech.

Myšlenka, že se můžeme neshodnout na tom, čeho si spravedlnost žádá, předem předpokládá, že se shodneme v tom, že *klade své nároky*.

CO ZÁKLADNÍ POJEM PONECHÁVÁ OTEVŘENÉ

Něco tedy o spravedlnosti víme. Základní pojem není bez obsahu, protože je mnoho věcí, které osobám po právu náleží. Jak již bylo uvedeno, trest nemůže být tím, co nevinné osobě právem patří. Třebaže tento pojem není bez obsahu, není jeho obsah dostatečný na to, aby dával odpověď na každou otázku. Pokud například Jan pracuje pilněji než Jana, měl by brát více? Co když Jana peníze potřebuje naléhavěji než Jan? Měla by mít Jana vyšší plat? Na to nám základní pojem neodpoví. Nemůžeme určit, co Janě náleží, jednoduše tím, že definujeme výraz „náležet“. Jak víme, kdy má skutečnost, že Jan pracuje pilněji, větší váhu než to, jak nutně Jana peníze potřebuje?

Kvůli argumentaci předpokládejme, že pokud si jsou v relevantních ohledech Jana a Jan rovni, měl by jim jejich zaměstnavatel platit stejně. Nyní případ lehce pozměňme: Mezi Janem a Janou zůstává rovnost, avšak mají rozdílné zaměstnavatele. Musí Janův zaměstnavatel platit stejně jako zaměstnavatel Jany? Když si Jana jako kuchařka vydělá 20 000 dolarů, zatímco si Jan, který je srovnatelně dobrým kuchařem, vydělá ve vedlejší restauraci 30 000 dolarů, je to nespravedlivé? Vyvstávají otázky spravedlnosti v případě, kdy jsou Jana a Jan placeni odlišně *stejným* zaměstnavatelem, nikoliv však, když jsou jejich platy stanoveny nezávisle *různými* zaměstnavateli? Proč?

HLEDÁNÍ ROZHODČÍHO

Tyto otázky naznačují problém. Pokud jsou konkurenční pojetí minimálně důvěryhodná (pokud například neschvalují trestání nevinného), není základní pojem dostatečně obsažný k tomu, aby stanovil, které z nich je lepší. Nevyřešíme nic ani tím, že se budeme dovolávat jedné ze soupeřících stran. Podívejme se na to takto: Když se protihráči přou o pravidlo, nemůžeme spor rozhodnout tak, že se obrátíme na jednoho z těchto hráčů. Potřebujeme rozhodčího. Potřebujeme jít nad rámec toho, jakého je ten či onen hráč kalibru. Potřebujeme jiný druh autority.

Můžeme například zvolit pojetí podle toho, jaký způsob života nám toto pojetí (jeho institucionalizace, schvalování, jednání podle něj) pomáhá vést.³ Tato myšlenka není pojetím spravedlnosti a žádné předem nepředpokládá, což znamená, že se na ni můžeme odvolat bez předsudků.⁴ Právě proto, že není jedním z hráčů, může být na hřišti spravedlnosti rozhodčím.

Schopnost dobře žít postrádá onu *sílu přitažlivosti*, kterou si spojujeme s principy spravedlnosti. Jelikož však tato myšlenka není principem spravedlnosti, je to tak v pořádku. Inspirace k nám koneckonců přichází od hráčů, nikoliv od rozhodčích.

NEJEDNOZNAČNOST

Myšlenku dobrého života můžeme podrobněji rozvést různými, ne nutně slučitelnými způsoby. Míní se jí uspokojení základních potřeb, zvyšování blahobytu v obecném smyslu, poskytování lepších příležitostí, či podporování znamenitosti a výtečnosti? V praxi může takové cíle podporovat v dlouhém období stejná politická strategie. I když jsou různé standardy navzájem neslučitelné, přesto mají svůj význam. Ptát

se, zda určitá politická strategie podporuje excelentnost, není chybou. Ptát se, zda určitá politická strategie dává větší možnosti nejvíce znevýhodněným, není chybou. Připustit, že různé věci mají význam, aniž by vždy ukazovaly stejným směrem, není chybou. Pokud relevantní standardy někdy ukazují jinými směry, je to život. Složitost a nejednoznačnost nejsou artefakty teorie.

SPRAVEDLNOST: K ČEMU JE DOBRÁ?

I když uznáme, že představa dobrého života je komplexní a nejednoznačná, přesto může být role spravedlnosti, která nám ho umožňuje žít, (relativně!) jednoduchá a dobře vymezená. Předpokládejme, že nevidíme ve spravedlnosti žádný všelék; tj. akceptujeme, že ne každému je zaručeno vést dobrý život tím, že mu poskytneme, co mu náleží. Spravedlnost nám dává něco, ne vše. Co je tedy přesněji smyslem spravedlnosti? Zde je návrh.

Negativní externalita, někdy zvaná náklad přelévání (*a spillover cost*), je částí nákladů jednajícího subjektu, která má dopad na náhodné jednotlivce.⁵ Ekonomové hovoří o internalizaci externalit, tj. o minimalizaci míry zátěže, kterou jsou nevinní lidé nuceni nést jako náklad za volbu někoho jiného. Pokud přijetí určitého principu řeší konflikt, nestačí to k tomu, aby byl uznán za princip spravedlnosti. Pokud nás však jednání podle určitého principu vede k převzetí zodpovědnosti za důsledky našich činů, pak je nejenom vhodný pro řešení konfliktu, ale funguje také jako princip spravedlnosti. Žádá po nás, abychom věnovali určitou pozornost tomu, co lidem v našem okolí náleží. Henry Shue říká: „Jestliže ten, kdo dělá nepořádek, požívá prospěchu a neplatí náklady, nejenže nemá žádný motiv, aby podle své libovůle nedělal nepořádek, ale chová se také nefér ke všem, kteří nesou náklady jeho jednání.“⁶ Externality oslabují harmonii mezi částmi

obce, jako u Platóna. Naši občané se například nechtějí smířit s opilými řidiči a ani by chtít neměli. Být spravedlivý znamená vyhybat se, jak jen to je možné, tomu, aby naši spoluobčané platili za naši nedbalost.

Nepředkládám imperativ internalizovat externality jako pojetí, či dokonce princip spravedlnosti. Namísto toho tvrdím, že naše důvody, zakládající vůli omezit šíření negativních externalit, se neopírají o žádnou zvláštní vizi spravedlnosti. Takové důvody *nevyplývají* z nějakého pojetí spravedlnosti, nýbrž jsou naopak *nosné* pro každé pojetí, které vede lidi k jejich internalizaci. Každá teorie spravedlnosti, která by nás odváděla od internalizace negativních externalit, může jen těžko dojít přijetí. Internalizace negativních externalit je pouze jedním aspektem naší potřeby vést dobrý život, ale může se jednat o charakteristický způsob, jakým nám ho spravedlnost pomáhá vést. Spravedlnost je kostrou umožňující nám snižovat náklady na společný život; její hlubší smysl spočívá v našem osvobození, díky němuž se soustředíme méně na sebeobranu a více na vzájemný prospěch a na příležitosti, jak udělat svět lepším: tedy na vytváření pozitivních externalit, a ne negativních.

Možná že to není esence spravedlnosti. Pokud však to, co nazýváme spravedlností, slouží tomuto účelu, pak ji máme důvod respektovat a můžeme být rádi, že jí máme tolik, kolik jí máme.

Je-li spravedlnost jako taková něčím základovým, zřejmě už sama žádný hlubší základ nemá. V takovém případě se můžeme ptát, čeho je spravedlnost základem. Jsme schopni zhodnotit pevnost základů domu, aniž bychom předpokládali, že pod nimi leží ještě něco základnějšího. Ptáme se, jaký způsob života budou moci vést obyvatelé domu, a přitom si uvědomujeme, že jeho základy nejsou vším. Základy napomáhají dobrému životu, ale nemohou ho zaručit.

Následné části této knihy se zjevně nespolehají na takový způsob testování konkurenčních pojetí. Je tomu tak částečně proto, že jsem nejprve napsal její pozdější části, částečně pro-

to, že toto ověřování je nestandardní, a tudíž kontroverzní, a zčásti i proto, že můj první cíl je analytický: posoudit, jak dobře se hodí principy jako pojetí toho, co lidem náleží. Pokud však pojmová analýza nevede k závěru, vrátím se zpět, abych zvážil jinou věc jako tu, která lidem náleží. Jinak řečeno, jestliže nemůžeme na otázku *Co je spravedlnost?* odpovědět přímo, můžeme zkusit přístup nepřímý a zeptat se *Jaký způsob života přináší toto pojetí spravedlnosti ve srovnání s jiným?* Přesněji řečeno, pozorujeme lidi a instituce a interpretujeme, jak přijímají určité zákony, např. o rovném zacházení s lidmi. Následně se ptáme, zda nám je tento princip (reciprocity, rovnosti) nápomocen, zavedeme-li ho do praxe tímto konkrétním způsobem (utvářející jednání, vztahy, filozofii či instituci). Postupujeme tak při vědomí, že takové interpretace izolují jen určitý aspekt pozorovaného a mohou mu přikládat nepřiměřeně velký význam.

Je třeba mít na paměti, že základní pojem spravedlnosti bývá často dostatečně určitý k tomu, abychom viděli, co je spravedlivé, aniž bychom se museli odvolávat k jiným cílům a hodnotám. Například víme, že je nespravedlivé záměrně trestat nevinnou osobu. Analytický pohled na pojem trestu nám ukazuje, že nevinným nenáleží. Abychom to rozhodli, neodvoláváme se na důsledky. Jediný moment, kdy se odvoláváme k externím faktorům, jako je zvažování důsledků, nastává tehdy, pokud základní pojem nepostačuje, abychom vytrídili konkurenční pojetí. Toť vše.

3

RŮZNOST SOUPEŘÍCÍCH PRVKŮ

TEZE: Spravedlnost sestává z několika prvků. Žádný jednoduchý princip není vhodný pro všechny kontexty.

OBJASNĚNÍ PLURALISTICKÉHO PŘÍSTUPU

V případě zanedbání péče o dítě bychom mohli věrohodně tvrdit, že spravedlnost od rodičů vyžaduje, aby se postarali o potřeby dítěte. Naproti tomu, kdybychom před sto lety přemýšleli o tom, zda má být ženám dovoleno volit, bylo by nemístné se ptát, zda ženy volit *potřebují*, protože ženám v tomto kontextu náleželo uznání nikoliv jejich potřeb, ale jejich občanské rovnosti. Říci, že spravedlnost spočívá v uspokojování potřeb žen, by znamenalo s nimi jednat jako s dětmi. Vysvětlit tyto případy lze i tak, že různé kontexty vyžadují aplikaci různých principů. Spravedlnost spočívá v tom, dát lidem, co jim náleží; jestliže nehovoříme o tom, co lidem náleží, pak nehovoříme o spravedlnosti. Avšak to, co lidem náleží, se různí.

MNOHOST PRINCIPŮ

Pro teorie spravedlnosti je charakteristické, že se skládají z jednoho či více následujících čtyř prvků. Princip *rovnosti* říká, že s lidmi se má zacházet stejným způsobem – poskytnout jim rovné příležitosti, zajistit za stejnou práci stejnou odměnu atd., anebo že by měli mít shodný podíl na všem, co společnost rozděluje.

Princip *zásluh* říká, že by lidé měli dostat, co si zaslouží. Měli by být odměňováni přímoúměrně obtížnosti jejich práce nebo výši rizika, které na sebe při dané činnosti berou. Případně podle toho, jak dobře naplňují potřeby svých klientů. Ve zkratce, princip rovnosti se soustředí na to, co máme společné; princip zásluh podtrhuje to, v čem se lišíme.

Princip *reciprocity* říká, že pokud mi Jan poskytne službu, vytváří tím na mé straně závazek. Nyní jsem to já, kdo Janovi něco dluží. Ne proto, kým Jan je, ale kvůli minulým událostem, které nás svedly dohromady. Zatímco se princip zásluhy soustředí na charakter osoby, princip reciprocity se zaměřuje na charakter vztahu.

A konečně princip *potřeby* definuje skupinu potřeb a říká, že společnost je spravedlivá pouze tehdy, pokud jsou tyto potřeby naplňovány, nakolik je jejich uspokojování v lidských silách.

OBTÍŽE

1. Téměř každý si myslí, že spravedlnost má něco společného s rovností. Avšak rovnost v jednom směru s sebou nese v jiných ohledech nerovnost. Kdykoliv nějaký politik navrhuje snížení daní, objevují se články v novinách, že prospěch z poklesu daní jde z 90 % do kapes bohatých. Už se v nich ale nedočteme, jak k tomu došli. Předpokládejme, že Jana Chudá si vydělá 10 000 dolarů a odvede z nich paušálně 10 %, zatímco Jan Bohatý si vydělá 100 000 dolarů a odvede z této částky paušálně 38 %. Dohromady odvedou 39 000 dolarů, z nichž 95 % pochází od Jana Bohatého. Pokud snížíme obě sazby o jedno procento, Jana ušetří 100 dolarů, kdežto Jan 1 000 dolarů. To tedy znamená, že Jan získává 90 % prospěchu. Odborníci se tedy nemýlí, ačkoli se nikdy nezmiňují o tom, že Jan stále odvádí 37 000 dolarů ve srovnání s 900 dolary z Janiny kapsy a že z celkové sumy 37 900 dolarů, kterou Jan a Jana od-

vádějí dohromady, platí Jan víc než 95 %. Měla by tedy být nerovnost snížena? *Jaká* nerovnost? Čtyřicetinasobný rozdíl v tom, co Jana a Jan platí, anebo sedminásobný rozdíl v tom, co jim zbyde po zdanění? Jak velkou nerovnost v jednom směru můžeme tolerovat, abychom dosáhli rovnosti ve směru jiném? Jiná obtíž pochází od Rawlse. Dejme tomu, že lidé mohou mít prospěch z rozvoje svých nestejných schopností. Pak se každému povede lépe, než kdyby žil v systému, v němž jsou nerovnosti odstraněny, čímž se oslabují podněty k rozvoji. V takovém případě se zdá velebení principiální rovnosti iracionální.

2. Myslíme si, že by lidé měli dostat, co si zaslouží. Proč si ale myslíme, že si někdo něco zaslouží? Myslíme si, že si zasloužíme ocenění (*credit*) za výbornou kvalitu naší práce, nikoliv však za to, co je výsledkem pouhého štěstí, k němuž jsme nijak nepřispěli. Jak poznamenává Rawls, nastává tato obtíž: Naše schopnost pracovat je nezasloužená; naše společenské poměry, naše vlohy, a dokonce i náš charakter jsou produktem dědičnosti a prostředí (výchovy), na nichž nemáme žádnou zásluhu. Není tedy nic, za co by nám náleželo uznání. Představa, že máme na něčem zásluhu, je přeludem. Je to pravda?
3. Většina z nás si myslí, že spravedlnost má něco společného s reciprocitou. Lidé, kteří nám pomohli, si nás zavazují. Přesto je nejasné, kdy je opětování úsluhy (*favor*) otázkou spravedlnosti. Jak poznamenává Robert Nozick, lidé si nás nemohou zavázat jednoduše tím, že nám prokazují služby, o něž jsme nežádali a o něž nemusíme stát.¹ Nejenže existují případy, kdy spravedlnost nepožaduje reciprocitu; někdy spravedlnost dokonce reciprocitu *nedovoluje*. Svou první akademickou práci jsem dostal od Karstena. Nyní si představme, že se po letech uchází o práci v mém oddělení. Víím, jak se odvděčit za laskavost, ale mám právo, či dokonce povinnost to vzít v úvahu při mém hlasování o jeho přijetí?²
4. Většina z nás si myslí, že spravedlnost má co do činění s potřebou. Ve skutečnosti je souvislost spravedlnosti s po-

třebou jedním z důvodů, proč je spravedlnost tak závažným tématem. Nicméně obvykle nahlížíme, že co lidem náleží a co potřebují, není jedno a totéž. Je příliš jednoduché předpokládat, že Janě X náleží *jednoduše* proto, že X potřebuje. Takto to spolu spojit nelze. Takže jaká jiná vazba pojí spravedlnost s potřebou?

5. Ještě znepokojivější obtíž se týká následného faktu. Když něco rozdělujeme podle X, odměňujeme lidi ve skutečnosti za to, že poskytují jednotky X. Když rozdělujeme podle X, dochází k tendenci X navyšovat. To je hezký důsledek v případě, že rozdělujeme podle zásluhy. Co by se stalo, kdyby totéž platilo o potřebě: Když rozdělujeme podle potřeby, dochází k tendenci navýšení potřeb? Samozřejmě nejde jen o teoretickou starost. V rámci rodiny si přejete zajistit dětem jejich potřeby, ale nepřejete si, aby si myslely, že si vaši pozornost získávají tím, že něco budou potřebovat. To by byl recept na špatně vychované děti.

Co když pohlédneme mimo hranice rodiny? Dejme tomu, že navštívíte Thajsko. Chcete něco dát dětem žebrajícím na ulici, ale váš průvodce vám řekne, že ty děti unesli z Kambodže a dopravili do Bangkoku, aby tam žebraly. Jejich únosce jim dá každý večer najíst, jen když přinesou dostatek peněz. V opačném případě jim usekne prst. (Hrozba týrání vhání děti do zoufalé situace; amputace jim dává žalostnější vzezření, a to vše je voda na mlýn obchodu s dětmi.) Je to tak prosté, jak jen mravní skutečnost může být – ty děti zoufale potřebují vaše drobné. Pokud ale má váš průvodce pravdu a vy vydáte peníze podle potřeby, financujete průmysl, který potřebu *vytváří*. A jsme u toho. Musíte se rozhodnout, zda dítěti před vámi peníze dáte. Jak souvisí v tomto případě spravedlnost s potřebou? A proč?

V dalších kapitolách se k těmto obtížím vrátím, ale nenabídnu jednoduché odpovědi. Snažím se v této debatě pokračit, nikoliv ji ukončit. Snažím se ukázat, že se navzdory obtížím právem zdráháme vyřadit jakoukoli z našich základních kategorií: zásluhu, reciprocitu, rovnost a potřebu.

4

KONTEXTUÁLNÍ FUNKCIONALISMUS

TEZE: Oblasti spravedlnosti, které se řídí nestejnými principy, jsou odlišné a někdy jsou vzájemně neslučitelné.

PLURALITNÍ TEORIE

Při používání označení jsem opatrný, ale mou teorii můžeme pojmenovat jako *kontextuální funkcionalismus*. Teorie je *pluralitní*, nakolik žádný z jejích čtyř základních prvků není všeob-
jímajícím standardem, na který se ty ostatní redukuji. Teorie je *kontextuální*, nakolik příslušné prvky zakládají jen omeze-
nou oblast.¹ Oblasti jsou témata, která se *více či méně* vzájemně
vylučují a která *více či méně* pokrývají problém spravedlnosti.
Oblasti jsou podobné tektonickým deskám, nakolik se jejich
okraje posouvají společně s rozvojem našeho pojetí. (Hnutí za
občanská práva si kladou za cíl rozšířit oblast rovnosti před
zákonem.) Posun může vést na některých místech k vytvoře-
ní mezer, a naopak k překrytí jinde. Prvky svázané s některý-
mi oblastmi tak mohou zanechat některé otázky nezodpově-
zené a jiné zodpovídat protikladnými způsoby. Navíc místa,
v nichž dochází ke střetu principů, jsou chaotická, nakolik
„motýlí“ efekt – variantnost detailů – vede k různým závě-
rům. Je pro mě tedy nespravedlivé najmout svého bratrance?
Záleží to na jistých podrobnostech.²

Teorie je *funkcionalistická* v tom, že zdůvodňuje naše pře-
svědčení, k čemu je spravedlnost dobrá. Některé úvahy jdou
za rámec spravedlnosti. Jsou mezi nimi i takové, které jsou
důležité bez ohledu na to, jsou-li relevantní pro sféru spra-

vedlnosti. Pokud úvahy rozvíjené v rámci pojetí (např. analýza slova „náležet“) nevedou k rozhodnutí, kterému z konkurujících si pojetí bychom měli věřit, můžeme se ptát, jakou důležitost sehrávají *mimo* tento rámec, aniž by tím byla zpochybněna důležitost idejí platných uvnitř něj. Nepředpokládáme, že co se nalézá mimo sféru spravedlnosti, je základnější než to v jejích mezích. Když prozkoumáme vše, co má svou váhu uvnitř sféry spravedlnosti, a nedospějeme k náhledu, které pojetí jako odpovídající skutečnosti akceptovat, nemůžeme ještě rezignovat.

KONTEXTUÁLNÍ TEORIE V HRUBÝCH RYSECH

V různém kontextu platí různé principy. *Kontext* je otázkou, která nás motivuje k rozvíjení teoretických úvah. *Co náleží mým dětem?* je jeden kontext. *Co z mé strany náleží mým zaměstnancům?* je další. Tak jako bereme do ruky mapu, abychom v ní hledali cíl trasy, tak s pochybností používáme teorii v naději, že nám poskytne vodítko. Našemu teoretickému kontextu neudílí obsah teorie sama o sobě, nýbrž naše otázky, jež předcházejí teoretickému tazání (děti, zaměstnanci, zvířata atd.). V tomto smyslu nejsou kontexty zatíženy teoriemi.³ Tady je kontextuální mapa spravedlnosti. Náměty jsou formulovány nahrubo a stejně tak načrtávají odpovídající souvislosti. Následně budeme tato témata zpřesňovat.

1. Co náleží dětem? Náleží jim to, co potřebují.
2. Co náleží občanům? Náleží jim rovný přístup, tj. rovnost před zákonem.
3. Co náleží partnerům? Náleží jim reciprocita.
4. Co náleží soutěžícím? Čestné uznání za prokázané zásluhy.
5. Co náleží zaměstnancům? Náleží jim mzda za práci.

6. Rodiny kolem dvacátého percentilu na škále příjmů přibližně odpovídají třídě, kterou Rawls označoval „nejvíce znevýhodněná“. Co jim náleží? Jak by Rawls možná řekl, náleží jim co největší svoboda slučitelná s podobnou svobodou pro všechny. Náleží jim příležitost žít ve společnosti, v níž stoupající hladina prosperity neponechá celé třídy bez účasti na této prosperitě. Jejich děti si zaslouží příležitost vyrůstat v otevřené společnosti, kde prostý původ není vážnou překážkou rozvoje jejich možného potenciálu. Každý si zaslouží šanci, alespoň ve vesmírném smyslu.⁴

JAK ZJEMNIT KONTEXT: PŘÍPADOVÁ STUDIE

V pluralistické teorii je myšlenka, podle níž v jednom kontextu lidem náleží (například) stejný podíl, slučitelná s tím, že v jiném kontextu jim náleží něco jiného. To znamená, že standardní způsob argumentace protipříkladem – poukazem na případy, v nichž by byl rovný díl obłudný – nedokazuje nesprávnost zásady rovného dílu v pluralistické teorii. Místo toho činí něco konstruktivnějšího: Ukazuje nám, *kdy* něco jako princip rovného dílu neplatí. Stanovuje hranice.

Vezměme si první kontext, který jsme výše uvedli – otázky, co náleží dětem. Moudrý člověk v tom spatřuje nhrubo načrtnutý kontext, takže když tvrdí, že „dětem náleží to, co potřebují“, nebude tím mít na mysli žádný obecný zákon. Uvědomuje si, že celý kontext je delikátní záležitost a že každý *slovní popis* bude pouze parciální. Proto předkládá obecné pravidlo postihující to, v čem spatřuje standardní případ. Uvědomuje si, že se vyskytnou protipříklady, jejichž detaily leží za hranicemi toho, co měl v úmyslu zachytit hrubým zobecněním. (Vzpomeňme si na návody, které používáme při sestavování nového kusu nábytku. Úkol je jednoduchý a vy si upřímně přejete návod chápat, ale stále děláte chyby. Co

je pak divného na tom, že by pokyny pro něco mnohem složitějšího – jak chápat spravedlnost – mohly zmást i experty, školené v umění vychytralé interpretace?) Když se tedy Jany zeptáme, co dětem náleží, řekne nám, že uspokojení jejich potřeb. Jan chytře odpoví: „Co když je mé dítě dospělé?“ Jana rozumí Janovu protipříkladu ne jako odmítnutí její odpovědi, ale jako vybídnutí k zpřesnění původní otázky. Skutečné odmítnutí její odpovědi by ukázalo, že Janina generalizace není platná ani na obecné úrovni.

V tom spočívá analytická filozofie. Pokud se přeneseme přes charakteristiku, že je to „filozofie, s níž musím vždy zvítězit“, byla by analytická filozofie procesem, jímž se formulují zobecnění ke kontextům, kde je možné další zpřesnění. (Samozřejmě zobecňuji.) Začínáme s něčím hrubým, u čeho by nebylo v pořádku ustrnout, ale co je dobrým východiskem. Můžeme návrh bezmyšlenkovitě smést ze stolu, jak by to učinil hlupák, anebo ho podrobit zkoumání s výhledem na to, co na něm lze vybudovat. Dejme tomu, že se Jana postaví k Janově otázce jako k zpřesňujícímu dotazu. Vhodně zpřesní odpověď: Když říkám, že by rodiče měli zajišťovat potřeby svých dětí – jak dětem náleží –, představovala jsem si zhruba šestileté dítě. Ptáš se na kontext, pro nějž tato odpověď neplatí. Tady je má odpověď na tvou novou otázku. Tvé dospělé děti jsou též spoluobčané. Anebo pokud je tvé dospělé dítě rovněž obchodním partnerem, nebo zaměstnancem, povedou tato zpřesnění k různým zpřesněním mé odpovědi. (Lidé jsou příliš široký pojem.)

Proč by se věci, které náleží malému dítěti, měly lišit od těch, jež náleží dítěti dospělému? Je tu jedna odpověď. Někdy vaše děti nejvíce potřebují uznání a odměnu za své záslužné jednání. Anebo mohou potřebovat, abyste je uznali vzájemným vztahem, který stvrdíte třeba tím, že jim zaplatíte za posekaný trávník. Obecněji řečeno, vaše děti potřebují, abyste s nimi začali jednat jako s dospělými, a ne jako s dětmi.⁵ Jednat s nimi jako s dospělými obnáší jednat s nimi jako s těmi, kdo mají zodpovědnost dospělých. To zahrnuje i částečné uznání ostrých hranic vaší povinnosti postarat se o jejich do-

spělé potřeby. To je součást umění rozumného rodičovství: dát dětem volnost v momentě, kdy jsou schopny se se svou zodpovědností vyrovnat. Přejde chvíle, kdy dávat podle potřeby už neodpovídá potřebě vašich dětí. Váš vztah k nim je kontextem, v němž se uplatňují principy spravedlnosti. Kontext ovšem není statický. Jak děti dospívají, kontext se vyvíjí a postupně proměňuje v jiný, v němž platí odlišné principy.

5

CO JE TO TEORIE?

TEZE: Úspěšné teorie jsou mapy, nikoliv pokusy upřesnit podmínky nutné a postačující.

TEORIE JSOU MAPY

Zabývejme se myšlenkou, podle níž se můžeme na teorii a na její možnosti dívat jako na mapu.¹ Začneme terénem (předmětem) a otázkami ohledně terénu. Otázky nás pobízí k vytváření teorií – map terénu – které zřetelně formulují a systematizují naše odpovědi. Abychom věděli, jak se dostat do Detroitu, potřebujeme určitý druh mapy. Abychom věděli, jak být dobrým člověkem, potřebujeme jinou mapu. Poznámka: *Mapy* nám neříkají, kam máme jít.² Naše otázky předcházejí úvahám o teorii a primárně ji zdůvodňují.

Teorie jsou abstrakcemi

Mapa Detroitu je artefaktem, výtvozem. Rovněž tak mapa spravedlnosti. Ani v jednom případě tak mapovaný terén *ve skutečnosti nevypadá*. Mapa Detroitu je stylizovaná, abstraktní a zjednodušená. Jinak by neplnila svůj účel. Přesto může být přesná v tom smyslu, že nás neuvádí v omyl. Pro některé účely bude mít dostatek detailů, pro jiné účely bude zjednodušená až příliš.

Mapa není samotnou realitou. Je nanejvýš jejím použitelným zobrazením. Stejně tak jsou teorie morálky více či méně použitelným znázorněním terénu. Ničím víc být nemohou.

Přesný detail je prostředkem k dosažení cíle

Když zhotovujeme mapu, vypouštíme detaily, které by uživatele jen mátlý. Jemný detail není sám o sobě cílem. Nesnažíme se ukázat každé zaparkované auto u kraje silnice a nepovažujeme mapu za špatnou, neobsahuje-li takové podrobnosti. Otázkou je, zda uživatele, kteří se chtějí vážně řídit zobrazenými ukazateli, svede na scestí.

Úplný záběr je prostředkem k dosažení cíle

Existující teorie jsou spíše jako mapy zeměkoule: jsou výsledkem snahy o úplný záběr – o princip či soubor principů, který pokrývá vše. Skutečné mravní otázky jsou ovšem často něčím víc než otázkou, jak se dostat z letiště na univerzitu. Mapa zeměkoule je impozantní, ale když se chceme dostat na univerzitu, tak nám nepomůže. Je nám k ničemu.

Místní mapy neříkají, jak se dostat do všech destinací. Byť nejsou komplexní a zcela vyčerpávající, téměř vždy po nich s „úplným záběrem“⁴.
⁴ *4. Kontextuální funkcionálismus*
třebný detail k řešení problému, který momentálně máme. Pohled z dálky, jímž se díváme na glóbus morality, je perspektivou, z níž povrch vypadá hladce. Principy napnuté tak, aby pokrývaly celý glóbus, se nedokážou dostat do kontaktu s údolími mravního života. Nepomáhají lidem v jejich mravních rozhodnutích.

Teorie mají protipříklady

Typickým smyslem protipříkladu je ukázat, že teorie není algoritmická: Mohli bychom se řídit její doslovností, a přesto dosáhnout chybného cíle. Můžeme to ale považovat za obecnou zásadu analytické filozofie: Každá teorie, dostatečně jednoduchá k tomu, aby byla užitečná, má protipříklady. (Toto je jednoduchá teorie. Proto, je-li správná, má protipříklady.)

Protipříklady jsou varovnými značkami, které nás upozorňují, abychom teoriím slepě nevěřili. O nic víc než mapě, vidíme-li na silnici značky, jež nás varují, že most před námi

je přerušeny. Dokonce i jednoduché pokyny na cestu si žádají interpretaci, úsudek a zkušenost. (Motoristická mapa ukázala, že odbočka je „zhruba po dvou kilometrech“. Přejeli jsme ji? Je to ta benzinová pumpa, která tam byla zakreslená?) Ve skutečnosti se nelze jen řídit pokyny.

*Teorie nám říkají, co dělat v kontextu C,
nikoliv že se v kontextu C nacházíme*

Ať se nám to líbí nebo ne, tak teorie aplikujeme. Neřídíme se jimi pouze. Vyjádřeme to takto: Když stanovujeme *pravidla*, pokoušíme se formulovat pokyny, jimiž se jednající může řídit. Formulujeme-li však *principy*, a ne pravidla, formulovat pokyny, kterými se může jednající řídit, se ani nepokoušíme. (Řízení se pravidly skýtá útěchu. Zdá se, že nás zbavuje zodpovědnosti, zatímco *aplikace* teorie vyžaduje dobrou víru, moudrost a zkušenost, a nechává málo prostoru pro pochybování o tom, kdo volí a kdo nese zodpovědnost za následky.) Ti, kteří chtějí, aby principy spravedlnosti byly „návodem pro blbce“, mají špatnou představu o tom, co lze od teorie očekávat.

Pokud se chcete dostat na univerzitu, mapa města vám může sdělit, že máte odbočit vlevo na křižovatce ulic První Avenue a Broadway. Běžná mapa vám ale sama o sobě nepoví, co teď máte zrovna dělat, nevíte-li ze zkušenosti a nemáte vyzozorované, že jste na rohu ulic První Avenue a Broadway. V běžné mapě nemáte červený křížek – „Jste tady“. Je na uživateli, aby s běžnou mapou věděl, kde je a kam se chce dostat.

V tomto ohledu jsou teorie obyčejnými mapami. I když nějaká teorie jednoznačně říká, že princip P platí v kontextu C, musíme ještě rozhodnout, zda je naše současná situace dostatečně podobná C, aby P šlo aplikovat. Byť by byl princip P sebejasnější, stále potřebujeme moudrost a zkušenost k tomu, abychom posoudili, zda je čas pro uplatnění principu P.³

Různé cíle si žádají různé mapy

Naše účely se mění. Hledáme odpovědi na nové otázky. Mapa města slouží k určitému účelu; mapa sluneční soustavy slouží zase k jinému. Zrovna tak teorie mapující povinnosti veřejného činitele se může lišit od teorie mapující povinnosti rodičů.

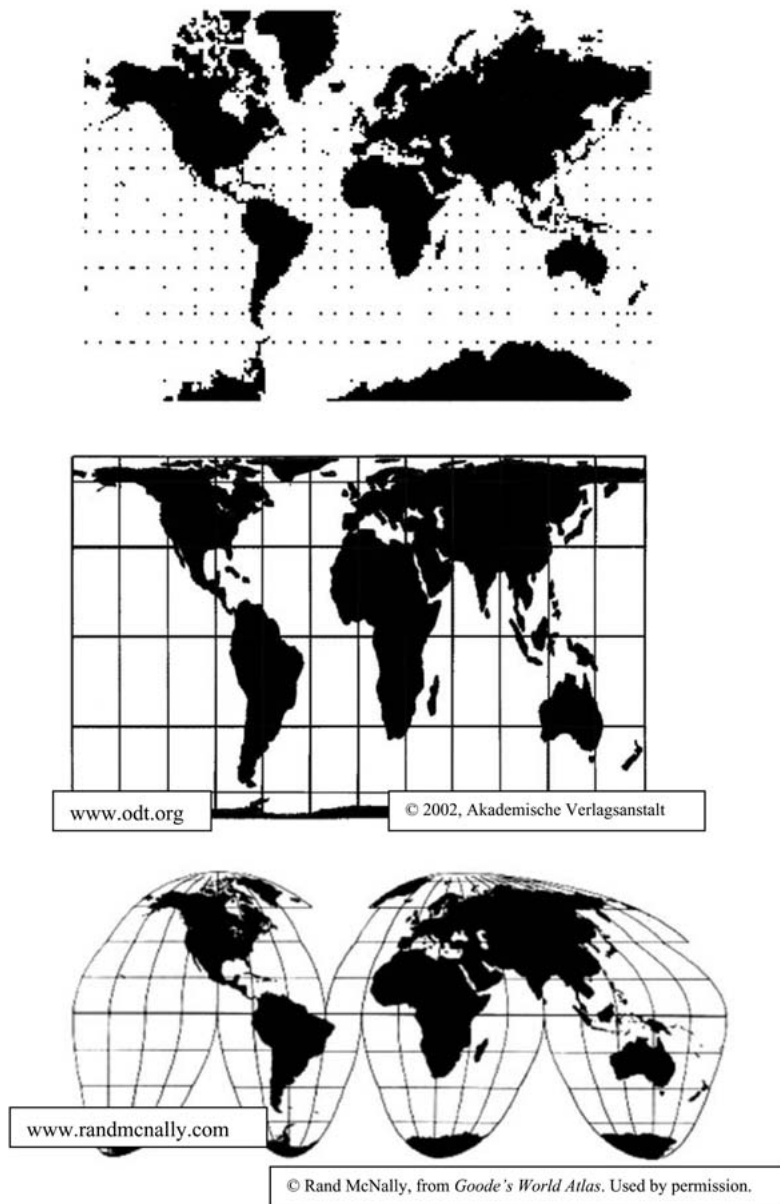
Poznámka: Pokud máme více než jeden účel, můžeme potřebovat více než jednu mapu, *třebaže* v konečném důsledku existuje jen jedna poslední skutečnost.⁴

Když se mapy překrývají, mohou se rozcházet. No a?

Dejme tomu, že mám dvě mapy, které neobsahují stejné údaje. Z jedné dojdou k závěru, že bych měl jet po dálnici; druhá mi říká, že je zavřená. Pokud jednu z nich zavrhnou, rozpor zmizí, ale můj problém to nevyřeší. Rozpor má informativní hodnotu, sděluje mi, že mám být pozorný. Žádné mapě nemohu slepě důvěřovat. Jsou-li tedy mapy nedokonalé, jsou horší situace, než jich mít více. Jestliže si všimnu, že se neshodují, zkontroluji, zda jedna není zastaralá, anebo se zeptám někoho místního. Když vidím zrnka pravdy v neslučitelných teoriích, musím jednu z nich vyřadit pro její nekonzistenci.⁵ Pokud jsou teorie mapami, tak nikoliv.

TEORIE JSOU KOMPROMISY

Když se zabýváme teorií, pokoušíme se poznávané zjednodušit natolik, abychom mu porozuměli, jazykově to zachytili a aplikovali. Snažíme-li se slovně popsat každou nuanci spravedlnosti v její spletnosti, dostaneme tak těžkopádný popis, který jako teorie vůbec vypadat nebude. Jestliže se naopak pokusíme problém zjednodušit tím, že se zaměříme na esenci spravedlnosti, upadneme do neúplnosti a nepřesnosti. Úkol je podobný pokusu zachytit trojrozměrný terén dvourozměrně. Kartografové, projektující tři dimenze do dvou, umí přesně zobrazit velikost a tvar, ne však obojí. Mercatorovo zobraze-

Obrázek 5.1: Mercatorovo zobrazení, Petersovo zobrazení, Goodovo zobrazení. Zdroj: Petersovo zobrazení mapy světa bylo podpořeno z Programu rozvoje Spojených národů. Ohledně map a dalších výukových materiálů kontaktujte: ODT, Inc., Box 134, Amherst MA 01004 USA; (800-736-1293; fax: 413-549-3503; e-mail: odtstore@odt.org).

ní znázorňuje poledníky jako rovnoběžné přímky, které více či méně přesně zachycují tvary kontinentů na úkor zkreslení relativní velikosti. Grónsko vypadá stejně velké jako Afrika, zatímco ve skutečnosti je čtrnáctkrát menší. Petersovo zobrazení také zachází s poledníky jako s rovnoběžnými přímkami, ale řeší problém „Grónska“ tak, že zplošťuje vertikální prostor v polárních šířkách. Relativní velikosti jsou rozumně přesné, ale tvary jsou zkreslené. Goodovo zobrazení je lepší v zobrazení jednotlivých kontinentů na úkor zachycení světa jako glóbu, jehož povrch byl oloupaný jako pomeranč.

Krátce řečeno, tvorba map je stejně jako teoretizování zapeklitá práce. Kartografové volí, jak zobrazit planety, a neexistuje přitom žádný dokonalý způsob zobrazení trojrozměrné pravdy ve dvou dimenzích.

Teorie morálky provádějí volbu, kterak pojmout spravedlnost, a neexistuje žádný dokonalý způsob, jak slovy zachytit celé naše přesvědčení. Mapy nejsou dokonalé. Ani teorie takové nejsou.

Přesto se nejedná o skeptický pohled! Objektivní pravdou zůstává, že mapa dokáže (či nedokáže) zobrazit realitu užitečným způsobem. Bez ohledu na to, zda se příznivci Mercatorova nebo Petersova zobrazení vůbec někdy shodnou na tom, které z těchto zobrazení nejlépe slouží konkrétním účelům uživatele, zůstává zde skutečnost trojrozměrné pravdy.

FORMULOVÁNÍ SADY PRAVIDEL

Když jsem na výletě v Tucsonských horách, poznám rozdíl mezi mamilárií a pediokaktusem. *Vidím* ho, i když pochybuji, zda ho dokážu *formulovat slovy*. Pokusím-li se o to, bude výsledek neúplný nebo bude mít protipříklady. Stejně tak naše schopnost vysledovat normy spravedlnosti převyšuje a předchází naši schopnost sledované normy precizně formulovat. Pokud by schopnost vysledovat X předem předpokládala dovedné zacházení se slovem, které rozvíjíme až na vysoké

škole, nemohlo by pak X plnit ve společnosti funkci norem spravedlnosti, již plnit musí.

Každá sada pravidel, kterou umíme zformulovat, je jen hrubým souhrnem moudrosti získané zkušeností z našeho dosavadního života. Ta přijde v následném období vhod, neboť budoucnost se nějak bude podobat minulosti. Budoucnost nicméně bude také něčím nová. Žádná nám nezaručuje, že bude předvídat všechny nahodilosti, což znamená, že žádný vzorec (zatím) neomylně nepředepisuje, jak volit ve všech možných situacích.

Můžeme uvést čtyři či více prvků spravedlnosti, ale nemůžeme si být nikdy jisti, že jsme vyjmenovali vše, co by lidem kdy mohlo náležet. Stejně tak můžeme uvést metaetické standardy, jimž tyto prvky odpovídají, ale nikdy si nemůžeme být jisti, zda jsme předložili vše, co lze vzít v potaz při upřednostnění jednoho pojetí spravedlnosti na úkor jiného.⁶ Teoretikové, které znám, neočekávají, že jim jejich teorie řeknou, jakou udělit známku, jak hlasovat při zasedání přijímací komise, či zda zrušit přednášku. Moudrost a vhled, díky kterým vidíme, co máme dělat, nejsou nějakými nějakými výstupy teorie, byť teoretizování může přispět k jejich rozvinutí.

K tomu, abychom věděli, jaký princip použít, potřebujeme úsudek. Úsudek je určitým způsobem kodifikovatelný, ale jeho uplatňování není totéž, jako se řídit podle nějakého kodexu. Vezměme si jednodušší otázku: Může nějaká sada pravidel říci investorům, kdy mají koupit nebo prodat akcie? Analytikové trhu se dívají na vývoj kolísání cen a vidí modely. Ty svědčí o vzorcích. Občas se někdo pokusí takový vzorec prodat s garancí, že tento vzorec předpověděl každý větší pohyb cen za posledních padesát let. Obchodníci vzorec koupí, ale hned při prvním větším pohybu cen selže. Chci říct: Mnohé jevy lze systematizovat – předložením modelu, který lze ex post vyjádřit jako vzorec. To ale neznamená, že nám vzorec pomůže učinit příští rozhodnutí.

Když se tedy kapitáni byznysu na kurzech etiky ptají po „vzorci“, který za ně v byznysu učiní všechna budoucí roz-

hodnutí, a nebude jim tak možné nic vytknout, můžeme k tomu říct jen málo. I když si myslíme, že nějaký takový princip v zásadě existuje a čeká, až ho někdo objeví. Přední hráči byznysu akciovým trhům rozumí dost na to, aby věděli, že od vzorce pro výběr akcií nemohou očekávat nic víc. Odpovědnost za uplatnění úsudku v praxi leží koneckonců na nich, nikoliv na nějakém vzorci. Někteří z nich se nevěnovali morální filozofii natolik, aby věděli, že od mravního řádu toho zase tolik očekávat nemohou. Ale můžeme jim říct pravdu: Filozofové formulují principy, nikoliv pravidla či vzorce. Mravní moudrost nespočívá ani tak v odpovědích na otázky testu, jako především v tom, že si člověk uvědomuje, že test začal.⁷

MOHL BYCH SE MÝLIT

Periodická tabulka prvků je teoretickou strukturou, doslova mapou, nikoliv analýzou. Je také, podobně jako má teorie, zcela metaforická, neboť definuje příbuzné skupiny prvků – alkalické kovy, vzácné plyny – více či méně podle toho, jak se chovají. (Moje čtyři prvky tvoří příbuzné skupiny: přinejmenším dva druhy zásluh, tři způsoby, jak reagovat na úsluhu [*favor*], a dva rozměry rovnosti, plus komplexní hierarchie potřeb.) A stejně jako moje teorie spravedlnosti je periodická tabulka neuzavřená. Ponechává prostor pro objev či vynalezení nových prvků. Tabulka představuje jednoduchý, elegantní, nosný způsob, jak uspořádat informace, které máme. Možná i nejlepší, ale ne *nutně*. Je-li nejlepším způsobem, jak uspořádat informace, které máme, nemusí to tak zůstat s příchodem informací nových.

Nepokusil jsem se o formulaci nutných a postačujících podmínek, za nichž je *X* spravedlivé. Výsledek takového úsilí by byl skromný a navíc existují ještě jiné typy analýz. (Ekonomové obvykle nepátrají po nutných a postačujících podmínkách, ale po vztahu vyjádřeném funkcí: jak se mění *Y* jako funkce *X*. Růst peněžní nabídky není ani nutnou, ani postačující podmínkou pro růst míry inflace, ale o to nejde.

Jde o to, že – za jinak stejných podmínek – ovlivní změna peněžní nabídky ceny.)

Žádný z filozofů není obecně považován za úspěšného autora funkční teorie spravedlnosti. Nepodléhám iluzi, že moje teorie bude první. Nepředkládám z ní nic jako naprosto přesvědčivé. Vy budete spravedlnosti rozumět jinak než já. Budete mít jiné odpovědi, možná i jiné otázky. To není problém.

Nabízím své výsledky k úvaze, nikoliv jako závěry. Mezery v teorii podněcují představivost (anebo alespoň inspirují k odpovědím), takže jsem se je nesnažil zakrývat. Sokrates nás učil, že moudrost nespočívá v množství znalostí; spočívá v nahlédnutí, kolik se toho ještě musíme naučit. Určité aspekty zkoumaného terénu mi zůstávají skryty. Přinejlepším je mohu nechat být, dokud své vzdělání neprohloubím.

K DISKUSI

Podobají se teorie spravedlnosti silničním mapám? Jeden pohled: Přesnost silniční mapy hodnotíme kontrolou terénu, ale v morální filozofii terén nemáme – žádné faktum – které bychom mohli podrobit kontrole. Další pohled: Fakta tu *jsou*, fakta o způsobu života, který žijeme, když jednáme (my nebo naše instituce) podle určitého pojetí spravedlnosti, a nikoliv podle pojetí jiného. Je samozřejmé, že než nám může silniční mapa ukázat správný směr, musíme se nejprve rozhodnout, kam chceme jet. Zvolíme si takovou mapu, která odpovídá našemu cíli, a ne naopak. Jsou teorie spravedlnosti v tomto ohledu *příliš* podobné silničním mapám? Toužíme po mapě pokladu, která nás povede na místo? Chceme, aby naše oblíbené zdůvodnění (rovností, reciprocitou atd.) bylo něčím více než pouhými důvody. Chceme, aby náš cíl (místo, které jsme se rozhodli nazvat spravedlností) byl *přesvědčivý*. Máme se tedy ohlížet po mapě pokladu, nebo vzít zavděk silniční mapou?

ČÁST 2

JAK ZÍSKAT ZÁSLUHU

6

ZÁSLUHA

Zastavil jsem u krajnice. Policista zastavil za mnou. Přišel k mému okénku a civěl dovnitř. Požádal mě o řidičský průkaz a techničák.

„Jste ve zdejší městě nový?“

„Ano,“ řekl jsem. Přijel jsem před pěti minutami.

„Víte, co jste udělal špatně?“

„Omlouvám se. Nikde nebyl příkaz zastavit nebo červená na semaforu. Auta na křižovatce stála, tak jsem jel.“

Policista zavrtěl hlavou. „Pane, v tomto městě rozdělujeme podle zásluh. Když se tedy motoristé potkají na křižovatce, zastaví, aby porovnali cíle svých cest a zjistili, kdo z nich je hoden přednosti v jízdě. Když se zítra večer přijdete podívat na naše školní závody v atletice, uvidíte totéž. Neudělujeme zlaté medaile nejrychlejším, ale těm, kteří do závodu dali nejvíc úsilí. To jen tak na okraj, proč ostatní auta troubila. Nezastavil jste, abyste srovnal cíle cest.“

Policista se odmlčel a jen tiše zíral.

„Je mi líto, pane strážníku,“ vypravil jsem konečně ze sebe.

„Asi si děláte legraci, ale bohužel nechápu...“

„Spravedlnost není vtip, pane. Chtěl jsem vás propustit jen s napomenutím. Dokud z vás nevypadla ta poslední věta.“

Lidé by měli dostat, co si zaslouží. Co si zasloužíme, může záviset na úsilí, výkonu nebo na vyniknutí v konkurenci, třebaže vyniknutí v konkurenci je částečně funkcí našeho přirozeného nadání.

Takové je alespoň přesvědčení většiny z nás. Filozofové to někdy vidí jinak. Přinejmenším od doby, kdy si Karl Marx

stěžoval na to, že kapitalistická společnost odnímá dělníkům nadhodnotu, a tím jim nedává, co si zaslужují. Klasičtí liberální filozofové se obávali, že přistoupit ke spravedlnosti jako k otázce, co si lidé zaslouží, znamená povolit zasahování do svobody.

Také Rawls zavrhl modely vycházející z principu zásluh:

V jedné otázce se naše uvážené soudy (*considered judgments*) shodují: Nikdo si nezasloužil více či méně vrozených schopností, jakých se mu dostalo, a tedy ani svou startovní pozici ve společnosti. Tvrzení, že si člověk zaslouží lepší charakter, který ho uschopňuje vyvinout úsilí a kultivovat své schopnosti, je stejně problematické, neboť jeho charakter z velké části závisí na dobré rodině a na společenských poměrech, o které se nijak nezasloužil. Zdá se, že se pojem zásluh na tyto případy nevztahuje.¹

Rawlsův názor je svým způsobem přesvědčivý. Našemu úsilí nevyhnutelně napomáhají vrozené vlohy, poziční výhody a prosté štěstí, takže jaké jsou naše zásluhy? Je-li samotný náš charakter výsledkem souhry těchto faktorů, jak si vůbec můžeme (kapitalisté stejně jako dělníci) něco zasloužit?

Obejde se Rawls bez zásluh? Rawlsův záměr byl možná užší: chtěl jednoduše eliminovat oponenta svého principu difference (kapitola 31) jakožto testu spravedlnosti základní struktury společnosti. Ať Rawls zamýšlel cokoli, postrádá jeho kritika zásluh chirurgickou přesnost. Víme, že měl v úmyslu své *dva principy* aplikovat pouze na základní strukturu společnosti, ale i jeho kritika zásluh není omezena a nemůže být omezena pouhým *stanovením* či *záměrem* ji takto omezit. Když Rawls tvrdí, že „se koncept zásluh patrně nevztahuje“ na případy, u nichž vrozené přednosti nebo charakter ovlivňují výsledky, poukazuje tak na širší oblast morálky, nikoliv jen na základní strukturu. Chce tím konkrétně říct, že širší oblast morálky neobsahuje nic (kromě jeho vlastního principu), co by jeho principu difference zamezilo být *výlučným* testem spravedlnosti základní struktury. Pokud je Rawlsův útok na zásluhu oprávněný, pak má jím ospravedlňovaný skepticismus globální povahu.²